

Zamek królewski w Chęcinach na tle Europy Środkowej. Geneza — funkcje — znaczenie, red. Beata Wojciechowska, Sylwia Konarska-Zimnicka, wyd. Zamek Królewski w Chęcinach, Urząd Miasta i Gminy w Chęcinach, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2018, ss. 244.

Chęciny, zarówno w kontekście lokacji i zabudowy miasta średniowiecznego, jak i początków zamku, jego kolejnych faz rozbudowy oraz przypisywanej mu roli, wciąż wzbudzają duże kontrowersje wśród archeologów i historyków, zwłaszcza tych zainteresowanych okresem XIII–XV w. Trwające w latach 2013–2014 badania archeologiczno-architektoniczne pod kierunkiem Waldemara Glińskiego zwieńczono konferencją naukową w listopadzie 2016 r., podczas której wygłoszono teksty zamieszczone w omawianej książce.

Na poruszaną tematykę złożył się nie tylko dotychczasowy stan badań, ale także liczne relacje dziejopisów, krajoznawców i artystów. Przedstawiono również szerszy kontekst międzynarodowy wydarzeń związanych z Małopolską, nawiązano do wczesnogotyckiego budownictwa obronnego na tym terenie, w Czechach i na Słowacji, omówiono wczesnośredniowieczne hutnictwo mocno powiązane z zamkiem, a także scharakteryzowano starostwo chęcińskie. Można założyć, że taki dobór zagadnień podejmowanych w trakcie konferencji i składających się na treść opisywanej publikacji wywodzi się z kastellologicznej „szkoły” prof. Leszka Kajzera¹. To temu badaczowi autor głównej części opracowania, Waldemar Gliński, zadedykował książkę.

Przedstawienie najważniejszych ustaleń W. Glińskiego (*Królewski zamek w Chęcinach w relacjach dziejopisów, krajoznawców, artystów oraz w świetle badań architektów i archeologów*, s. 11–74) poprzedzę przybliżeniem najważniejszych faktów i wątpliwości co do początku chęcińskiej budowli. B. Guerquin, J. Rozpędowski i J. Kaźmierczak w ramach Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW (tzw. „badania milenijne”) zakładali, że warownia rodem z XIII w. składała się z zamku górnego z murem obwodowym, z dwiema cylindrycznymi wieżami i jednopiętrowym budynkiem, tzw. skarbczykiem. W następnej fazie, datowanej na wiek XIV, miano wznieść prostokątny budynek mieszkalny oraz przedbramie z kaplicą. Przyjęto, że najważniejszych prac dokonano w XV stuleciu, gdy dobudowano zamek dolny z murem obwodowym zwieńczonym krenelażem. Wzniesiono wtedy również czworokątną wieżę w północno-zachodnim narożniku obiektu. Południowo-zachodni narożnik zajmował zaś budynek murowany. W tym czasie dokonano także przebudowy budynku bramnego zamku górnego, wzmocniono obronność założenia (most zwodzony, ganki po wewnętrznej stronie murów) oraz zwiększono funkcje użytkowe (m.in. powstały budynki drewniane o przeznaczeniu gospodarczym). W późniejszej literaturze wysuwano przypuszczenia, że zamek powstał za panowania Wacława II bądź na przełomie XIII i XIV w. Inwestycję tę wiązano z biskupem krakowskim Janem Muskatą.

Tę ostatnią hipotezę Waldemar Gliński podważa, wskazując na wielce prawdopodobny fakt posiadania zamku przez Łokietka w roku 1306 i wzmianki w dokumencie książęcym z 1308 r. starosty chęcińskiego. Przed W. Glińskim istotne wyniki badań archeologicznych na tym obiekcie i ich interpretacje przedstawiał Czesław Hadamik².

¹ Przynajmniej w pracach: Kajzer L. 1993; Kajzer L., Kołodziejcki S., Salm J. 2000.

² Hadamik C. 2009; Hadamik C., Hadamik K. 2011.

Badania W. Glińskiego z lat 2013–2014 stawiają zamek w Chęcinach, szczególnie jego początek, w nieco innym świetle. Przede wszystkim odkryto nieznanne dotychczas elementy zabudowy tego założenia. Na zamku górnym, w najwyższym punkcie Góry Zamkowej, rozpoznano relikt pierwotnej, cylindrycznej wieży o średnicy ok. 9 m. Znaleźiska wyrobów ceramicznych umożliwiły datowanie tego obiektu nie wcześniej jak na przełom XIII i XIV w. Była to wolno stojąca wieża otoczona obwodowym murem kamiennym. Określono, że wieża i mur pochodzą z tej samej fazy zabudowy (wskazują na to wyniki analiz zapraw wapiennych). W. Gliński sformułował tezę, iż powstanie zamku można łączyć z okresem panowania Waclawa II i jego inicjatywą rozpoczęcia wydobywania rud ołowiu z domieszką srebra z miejscowych złóż. Zamek miał pełnić funkcję strażniczą nad tym regale. Odsłonięcie pozostałości owej cylindrycznej wieży ma istotne znaczenie, mieszcząc się w zakresie działań Przemysławidów w Polsce i na Słowacji, analizowanych w literaturze przedmiotu. Przykładów dostarczają Czorsztyn, Rytró, Czchów, Stara Lubowla, Dobczyce, Biecz. Funkcje administracyjno-militarne tych obiektów łączą się bezsprzecznie z reformami administracyjnymi i rozwiązaniami ustrojowymi wzorowanymi na Czechach Przemysławidów, którzy zapożyczyli je z kolei od niemieckich reichsburgów. Kolejnym ciekawym odkryciem na tym terenie był piec typu *hypocaustum*, który funkcjonował (co udowodniono na podstawie podobieństwa składu chemicznego zaprawy murarskiej) z piętrowym budynkiem mieszkalnym — gotyckim pałacem-donżonem. Ten ostatni hipotetycznie łączy się z fundacją Kazimierza Wielkiego; kwestię tę pomijano w dotychczasowych publikacjach. W wyniku przeprowadzonych badań na zamku dolnym odkryto relikt prawdopodobnie kuchni z przełomu XIII i XIV stulecia. Nie jest zatem wykluczone, że całe zaplecze gospodarcze zamku może być analogicznie datowane. W czasie prac natrafiono również na pozostałości budynku bramnego z kaplicą i zabudową wschodniej części założenia. W. Gliński łączy je z działalnością budowlaną Jagiellonów w pierwszej połowie XV w. i zmianą organizacji rezydencji, oraz tworzeniem podstaw administracji terenowej.

Z artykułu W. Glińskiego wynika, że przedstawiana dotąd w literaturze przedmiotu rola zamku chęcińskiego w średniowieczu znacząco różni się od wiedzy uzyskanej w wyniku ostatnich badań archeologicznych. Realna funkcja obiektu wymaga weryfikacji. Zdaniem badacza była to strażnica i centrum administracyjno-górnictwa dla ośrodka wydobywania kruszców w rejonie Chęcina. O takim przeznaczeniu budowli można mówić nie wcześniej jak na przełomie XIII i XIV w.

Wymowne są w tym zakresie rozważania Wojciecha Iwańczaka nad miejscem Polski w polityce Waclawa II (s. 75–87). Autor zaakcentował dążenia Przemysławidy do korony polskiej w kontekście jego polityki środkowo-europejskiej. Wszelkie działania, w tym administracyjno-budowlane, miały na celu zarówno stabilizację władzy, jak i jej demonstrację. Krakowski orzeł obok czeskiego lwa, koronacja na króla Czech w 1297 r., na króla Polski w Gnieźnie trzy lata później, oraz zdobycie korony węgierskiej dla syna — Waclawa III w 1301 r., ukazują jego zdecydowane działania, mające na celu umocnienie dominacji Przemysławidów w tej części Europy. Na tym tle należy również rozpatrywać genezę zamku w Chęcinach.

Znakomitym uzupełnieniem wyżej omówionych tekstów są trzy kolejne: Stanisława Kołodziejskiego (*Wczesnogotyckie budownictwo obronne w południowej Polsce*, s. 90–105), Mirosława Plačka (*Okrouhlé věže na hradech v českých zemích a jejich inspirační zdroje*, s. 107–133) i Gabriela Lukáča (*Valcové veže na stredovekých hradoch severného a východného Slovenska*, s. 135–154). Autorzy zwrócili uwagę na wpływy architektury militarnej, idące z południa Europy do krajów jej środka — z Francji przez Alzację, Lotaryngię, Austrię, Czechy, Morawy, Śląsk aż po Małopolskę i Słowację, częściowo także po Węgry i Transylwanię. Zamki z jedną wieżą upowszechniły się w budownictwie na ziemiach Korony Czeskiej od XII stulecia. Natomiast podobne jak w Chęcinach, czyli z dwiema okrągłymi wieżami, powstawały w Niemczech i w Czechach. Badacze podkreślili, że zbudowana w południowej Polsce za

Wacława II sieć zamków administracyjnych niewiele zmieniła się za Łokietka i na początku panowania Kazimierza Wielkiego.

Reasumując, omawiana praca to przykład szerszego spojrzenia na dzieje jednego obiektu — uwzględnia wyniki najnowszych badań terenowych i porównawczych, w tym całe spektrum zagadnień dotyczących środkowoeuropejskiej *architecturae militaris*. Ukazane w tym świetle początki zamku wyglądają nieco inaczej. Dotyczy to także samej miejscowości — Chęciny wpętanych w wielką politykę, oraz generalnie obszaru północnej Małopolski, ulegającej w tym czasie intensywnym przeobrażeniom w zakresie budownictwa obronnego. Zbliżone procesy zachodziły wówczas na większej części terytorium Europy.

Tym ciekawsze mogą być rezultaty badań archeologicznych prowadzonych w rejonie rynku miasta lokacyjnego, których opracowanie nie zostało jeszcze opublikowane. Niewykluczone, że dostarczą one ważkich świadectw materialnych także dla omawianej tu problematyki.

Piotr Kardys
(Kielce)

BIBLIOGRAFIA

- Hadamik Czesław. 2009. *Najstarszy zamek w Chęcinach*, [w:] *II Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. S. Stala, Kraków, s. 300–313.
- Hadamik Czesław, Hadamik Katarzyna. 2011. *Fazy rozwoju przestrzennego zamku królewskiego w Chęcinach (od końca XII do połowy XVII wieku)*, [w:] *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. S. Stala, Kraków, s. 75–83.
- Kajzer Leszek. 1993. *Zamki i społeczeństwo*, Łódź.
- Kajzer Leszek, Kołodziejski Stanisław, Salm Jan. 2000. *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa.